

ƏCNƏBİLƏRƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ NİTQ VƏRDIŞLƏRİNİN AŞILANMASI YOLLARI

Elza İsmayılova
Xəzər Universitəsi

Əcnəbilərə Azərbaycan dilini tədris edərkən onların lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək, ünsiyyət bacarıqlarını formalaşdırmaq, ən zəruri qrammatik anlayışları və dil konstruksiyalarını mənimsətmək, şifahi nitqini inkişaf etdirmək, yazı texnikası və yazılı nitq, dinləyib-anlama vərdişlərini inkişaf etdirmək üçün müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə etmək olar. Bunlar, təxminən, aşağıdakılardır:

1. Suallar və cavablar (Questions and answers)

Şifahi nitqin əsas elementi *suallar və cavablardır*. Suallar tələbələrin təfəkkürünü inkişaf etdirir, onları müstəqil düşünməyə alışdırır. İlk mərhələlər müsahibə üsulu ilə aparılır. Bu dövrdə aparılan sual-cavab nəticəsində tələbələr yeni sözlərlə tanış olur, onlara sadə, canlı danışıq nümunələri öyrədilir. Onlar fikirləşir, öz fikirlərini izah etmək üçün sözlər tapmağa çalışırlar. Bu da tələbələrin lüğət ehtiyatını və söz yaradıcılığını inkişaf etdirir.

Başlanğıcda suallar tələbələrin bildikləri sözlərdən qurulmalıdır. Sual cümlələri iki-üç sözdən ibarət olmalıdır.

Məsələn:

Dialogları oxuyun. Read the dialogues:

(1) – Aydan! Bu, kimdir?	– Ruslan! O, kimdir?
– Bu, atadır.	– O, anadır.
(2) – Nuray, bu, nədir?	– O, nədir?
– Bu, kitabdır!	– O, qələmdir.
(3) – Ata nə edir?	– Nurlan nə edir?
– Ata qəzet oxuyur.	– Nurlan şəkil çəkir.
(4) – Sənin adın nədir?	– Sənin adın nədir?
– Aylan.	– Erlan.
(Mənim adım Aylandır.)	(Mənim adım Erlandır.)

Müəllim tələbələrin sözləri necə mənimsədiklərini yoxlamaq üçün soruşa bilər:

- Bu, təyyarədir?
- Xeyr, bu, təyyarə deyil, maşındır.
- Bu, divandır?
- Xeyr, bu, divan deyil, bu, stoldur.

Müəllimin sualları aşağıdakı tələbləri ödəməlidir:

(1) Danışığ dərslərində verilən suallar elə qurulmalıdır ki, tələbələr suallardakı sözlərdən, onların quruluşundan istifadə edib asanlıqla cavab verə bilsinlər.

Məsələn:

- Bu, məktəbdirmi? – Fuad gəlirmi?
- Bu, məktəbdir. – Fuad gəlir.

(2) Suallar getdikcə mürəkkəbləşdirilir. Bu zaman tələbələr yeni sözlər axtarmalı olurlar.

Məsələn:

- Fərid hara gedir? – Ana nə edir?
- Fərid məktəbə gedir. – Ana xörək bişirir.

Sual-cavab məsələsində şəkillərdən də istifadə edilə bilər. Bu halda tələbələr suallara daha asanlıqla cavab tapa bilirlər. Məsələn:

- Bu, sənin dərsliyindir? – Bu, sənin çantandır?

- Bu, kimdir?

Nihat nə edir?

Müəllim lövhədə suallar və cavab vermək üçün seçilmiş sözlər də yazır. Məsələn:

- Sənin adın nədir? Səbətdir.
- Espandır.
- Ayaqqabıdır.

Ruslan nə yeyir?   Şkaf
    Dağ
    Üzüm

Tələbələr hər bir sualı oxuyur və ona cavab tapırlar. Müəllim və tələbələr cümlənin aydın olmasına, oradakı sözlərin düzgün sıralanmasına fikir verirlər.

2. Dialoqlar (Dialogues)

Dialoqların şifahi nitqin inkişafında rolu müstəsnaqdır. Dialoqlar tələbələrin şifahi nitqinin inkişafını sürətləndirir. Ona görə də tələbələrini canlı danışıq dilinə yiyələndirmək üçün dərslərdə dialoqdan daha çox istifadə edilməlidir. Dil dərslərinin danışıq mərhələsində dialoqlardan istifadə etmək əvəzəlməzdir. Müəllim hazırladığı dialoqları elektron formata köçürür:

Dialoqlar (Dialogues)

– Bu kimdir?	– Espan! Bu kimdir? Bu,
– Bu, Espandır.	sənin anandır?
– O, kimdir?	– Bəli, bu, mənim anamdır.
– O, tələbədir.	
– Anan evdədir?	– Bu, məktəbdir?
– Evdədir.	– Xeyr, bu, məktəb deyil.
– Bəs nənən?	– Bəs bu nədir?
– Nənəm kənddədir .	– Bu, xəstəxanadır.
– Sağ ol.	

Müəllim hazırladığı dialoqu çarpazlaşma şəklində oxudur. Sonra tələbələrdən tələb edir ki, bu dialoqun əsasında yeni dialoqlar düzəltsinlər. Məsələn:

- Salam, Erlan.
- Salam, Aylan.
- Erlan, saat neçədir?
- Saat səkkizdir.
- Erlan, məktəbə gedirsən?

- Bəli, məktəbə gedirəm.
- Mən də məktəbə gedirəm.
- Aylan, mən tələsirəm. Bəs sən?
- Mən də tələsirəm. Gedək.

Müəllim ağına gələn hər hansı bir hadisəni lövhəyə yazır. Sonra isə tələbələri kiçik qruplara bölür və onlara tapşırır ki, iki nəfər arasında baş verə biləcək dialoqlar hazırlasınlar. Tələbələr dialoqlar qurduqdan sonra onlardan biri ingiliscə danışır, o biri isə azərbaycanca cavab verir. Müəllim isə onların səhvləri üzərində iş aparır. Onun göstərişi ilə tələbələr dialoqları danışırlar. Eyni qayda ilə bütün tələbələr iştirak etməlidir ki, hamı dialoq qurmaq üzərində düşünsün.

Müəllim tələbələrə belə bir tapşırıq da verə bilər:

Heyvanxananın qarşısında iki tələbə görüşür. Onların söhbətini dialoq şəklində söyləyin.

Tələbələr hazır olduqdan sonra cüt-cüt lövhənin qarşısına gəlir və dialoq düzəldirlər. Ən yaxşı dialoq düzəldən cüt qalib hesab olunur.

Tələbələr öz aralarında müxtəlif mövzulara (“Bazarda”, ”Restoranda”, ”İmtahanda”, ”Avtobusda”, “Mağazada”, ”Taksidə”, ”Xəstəxanada”, ”Mehmanxanada”, “İdman”, “Rənglər və geyimlər” və s.) aid dialoq düzəldə bilərlər.

Müəllim suallar verir, alınan cavablar əsasında da dialoq qurmaq olur. Suallar aşağıdakı kimi ola bilər:

Siz: _____ ?

Nurlan: Xeyr, bu, mənim hobbim deyil.

Siz: ? _____

Nurlan : Xeyr, Xəzər Universitetində təhsil alıram.

Siz: _____ ?

Nurlan : Magistraturada oxumaq fikrindəyəm.

Siz: _____ ?

Nurlan : Universitetin təhsil sistemi çox xoşuma gəlir.

Müəllim dialoqu lövhədə yazmalıdır. Tələbələr istədikləri əlavələri edə bilərlər. O, tələbələrə təklif edə bilər ki, dialoqdakı hər cümləyə oxşar cümlə qursunlar. Başqa bir tələbə isə müəllimin sualına

cavab verə bilər. Bu yolla dialoqu axıra kimi davam etdirmək olar.

Tələbələr müxtəlif jest və mimikalardan istifadə etməklə dialoqları öz sözləri ilə danışirlər. Belə halda dialoq əsl danışığa çevrilir.

Müəllim tələbələrə bir dialoq verir. Tələbələrə müxtəlif jest və mimikalardan istifadə edirlər. Tapşırır ki, ona uyğun dialoqlar yazsınlar. Sonra həmin dialoqları yığır və səhvlər üzərində iş aparır. Bununla da yazının təkmilləşməsinə kömək edir. Müəllim dialoq mövzusunun diskussiyaya çevirə bilər. Məsələn, hobbisi haqqında gözəl diskussiya aparmaq olar.

Ümumiyyətlə, dialoqlar üzrə iş zamanı aşağıdakı çalışmalardan istifadə etmək olar:

Dialoqu davam etdirin:

–Nihat, hara gedirsən?

–Məktəbə.

–...

Situasiya üzrə dialoq düzəldin.

Dostun xəstələnmişdir. O, səndən xahiş edir ki, təcili yardıma zəng edəsən.

Dialoqu belə başlayın:

– Alo, təcili yardımdır?

– Bəli.

–Zəhmət olmasa, çağırışı qəbul edin...

3. İnşalar (Compositions)

İnşalardan şifahi şəkildə istifadə etmək daha sərfəlidir. Şifahi inşalar tələbələrin şifahi nitqini inkişaf edir. Bu zaman tələbələrin söz ehtiyatı zənginləşdirilir. İnşa tələbələrin müstəqilliyini artırır.

Tələbələr bitkin və dolğun cümlələrlə mini inşalar düzəldirlər. Belə inşalar nəqli xarakterli şifahi danışığa təcrübəsi üçün mühüm vasitədir. Danışığ zamanı tələbələrin inşa yazmaları vacib deyil. Müəllim mərkəzində danışığ olan inşaları seçməlidir. O çalışmalıdır ki, şəxsi həyat təcrübəsi ilə əlaqədar mühakimə elementli kiçik bir inşa yazdırsın.

Julia Dobsonun “Effective techniques for English conversation

groups” (“İngilis danışiq kursunun dərstdə effektiv tətbiqi”) kitabında maraqlı şifahi inşa mövzuları verilmişdir¹.Aşağıdakı mövzulardan istifadə etmək olar:

Mənim ailəm	<i>My family</i>
Mənim valideynlərim/ qardaş və bacılarım	<i>My parents/ my brothers and sisters</i>
Xalalarım /dayılarım/ əmilərim	<i>My aunts /uncles</i>
Nənə və babam	<i>My grandparents</i>
Mənim evim	<i>My home</i>
Ən yaxşı dostlarım	<i>My best friends</i>
Mənim təhsilim	<i>My education</i>
Dostumun portreti	<i>The portret of my friend</i>
Mənim hobbilərim	<i>My hobbies</i>
Məktəb illərim	<i>My high school years</i>
Mənim universitetim	<i>My university</i>
Mən səni seçdim ki...	<i>I searched you because...</i>
Ən çox sevdiyim müəllim	<i>The teacher I liked in most</i>
Məktəbdə ən çox sevdiyim fənn	<i>The subject I liked best in school</i>
Həyatımın yadda qalan anı	<i>The moment of my life, which I remember...</i>
Birinci/indiki işim	<i>My first/ present job</i>
Sevimli bayramım	<i>My favorite holiday</i>
Sevimli fəslim/heyvanım	<i>My favorite season/pet</i>
Sevimli idmanım/ oyunum	<i>My favorite sport /play</i>
Mənim sevimli mahnım/ musiqim	<i>My favorite song/ music</i>
Sevimli operam/ bəstəkarım	<i>My favorite opera/ composer</i>
Sevimli kitabım /hekayəm/şeirim	<i>My favorite book/ story/ poem</i>
Sevimli aktyorum /aktrisam/ kinom	<i>My favorite actor /actress/movie</i>
Sevimli yazıçım/şairim	<i>My favorite writer /poet</i>
Mənim ölkəm gələcəkdə	<i>My country in the future</i>
Ölkəmin milli yeməkləri	<i>Traditional meals in my country</i>
Ad günüm	<i>My brithday</i>
Mənim qonşularım	<i>My neighbours</i>
Sevimli rəngim/ gülüm	<i>My favorite colour/ flower</i>
İlk səyahətim	<i>My first travel</i>
Doğma şəhərim	<i>My native city</i>
Zooparkda gördüyüm heyvanlar	<i>Animals I have seen at the zoo</i>

¹ Julia Dobson. Effective techniques for English conversation groups, published USIA reprinting, 1992. – P. 56-58.

Ən çox sevdiyim restoran	<i>The restaurant I like best</i>
Məzunluq günüm	<i>My graduation day</i>
Həyatımda fəxr etdiyim gün	<i>The proudest day in my life</i>
Hansı musiqi alətində çalmaq istərdim	<i>A musical instrument I would like to play</i>
Ölkəmin milli bayramları	<i>Traditional holiday in my country</i>
Ölkəmin məşhur rəssamları	<i>My country's greatest artists</i>
Xəstəxanada keçirdiyim vaxt	<i>A time I spent in the hospital</i>
Mən bu sənəti niyə seçdim	<i>How I entered my profession</i>
Mənim keçirdiyim ən yaxşı tətil	<i>The best vacation I have had</i>
İşimi niyə sevirəm (sevmirəm)	<i>Why I like (dislike) my job</i>
Gələcək planlarım	<i>My plans for the future</i>
Asudə vaxtlarımda nə edirəm	<i>What I do in my spare time</i>
Əgər çoxlu pulum olsa, nə edərdim	<i>What I do if I had a lot of money</i>
Musiqi alətində çalmaq istərdim	<i>A musical instrument I would like to play</i>
Üç arzum olsa, nə etmək istərdim	<i>What I would do if I had three wishes</i>
Üzməyi necə öyrənirəm	<i>How I learned to swim</i>
Sevdiyim və sevmədiyim yeməklər	<i>Foods I like and dislike</i>
Ölkəmin milli geyimləri	<i>The typical dresses in my country</i>
Ölkəmin coğrafi əraziləri	<i>The geographic regions in my country</i>
Ölkəmin xüsusi adətləri	<i>Special customs in my country</i>
Uşaqlıq illərimi necə keçirdim	<i>How I spent my childhood</i>
Həyatımın ən böyük səhvi	<i>The greatest mistake of my life</i>
Ölkəm nə ilə məşhurdur	<i>What my country is famous for</i>
Ölkəmin etika qaydaları	<i>Rules of etiquette/ Ethical in my country</i>
Ölkəmin tanınmış nağılları	<i>My country popular folk tales</i>
Ölkəmin tarixinin mühüm dövrü	<i>An important period in my country</i>
Ölkəmin sənayesi	<i>Industries in my country</i>
Turistlər ölkəmi necə görürlər	<i>What tourists should do in my country</i>
Birinci maşınım	<i>My first car</i>
Ölkəmin atalar sözləri	<i>Common saying in my country</i>
Gördüyüm maraqlı yuxu	<i>An interesting dream I had</i>
Şəhərə birinci səfərim	<i>My first visit to a city</i>
Tanıdığım xoşbəxt ər-arvad	<i>A happy couple I know</i>
Ən çox məftun olduğum adam	<i>A person I admire the most</i>
Ən çox iştirak etdiyim ziyafət/ rəqs, əyləncə	<i>The best party /dance, picnic/ I have attended</i>
Azərbaycanın bölgələrinə səyahətlər	<i>Trips regions of Azerbaijan</i>

Seriya şəkillər üzrə də inşa qurmaq olar. Tələbələr şəkil üzrə inşada şəkildə gördüklərini təsvir etməlidirlər. Bu cür inşalarla tələbələr daha çox maraqlanırlar. Şəkillər auditoriyaya gətirilir. Tələbələr şəkillər üzrə bir neçə dəqiqə fikirləşirlər. Sonra isə onlara şəkillərə aid suallar verilir. Sorğu qurtardıqdan sonar hər tələbə şəklın məzmunu ilə bağlı üç-dörd cümlə deyir.

Şəkil üzrə inşaya aid bir model:

Ailə üzvlərini əks etdirən şəkil və aşağıdakı tapşırıqlar yazılmış kartoçkalar tələbələrə paylanır.

✓ *Şəklə baxıb ailə üzvlərini müəyyənləşdirin.*

✓ *Aşağıdakı məlumatı diqqətlə oxuyun.*

Ata – xəstəxanada həkim, 38 yaşında

Ana – məktəbdə müəllim, 32 yaşında

Baba – təqaüdçü, 75 yaşında

Qız – şagird

Oğul – balaca

Tələbələrin biri aşağıdakı kimi mətn tərtib edə bilər:

Bu, atadır. O, xəstəxanada həkimdir. Ata qoca deyil, cavandır. Onun 38 yaşı var.

Bu isə anadır. Ana məktəbdə müəllimədir. Onun 32 yaşı var, atadan 6 yaş kiçikdir.

Bu, babadır. O, təqaüdçüdür. Onun 75 yaşı var.

Bu, qızıdır. O, şagirdidir. Qız 5-ci sinifdə oxuyur.

Bu isə oğuldur. O, hələ balacadır, məktəbə getmir. Evdə oyuncaqları ilə oynayır. Ailədə hamı onu çox sevır.

4. Əyani vəsaitlər (Visual aids)

Dərsləri yüksək səviyyədə və günün tələblərinə uyğun tədris etmək üçün əyani vəsaitlərdən də istifadə edilməlidir. Əyanilik vacib tədris vasitəsidir. Danışiq mərhələsində əyani vəsait mühüm rol oynayır. Əyani vəsait tələbələrə mövzu ətrafında daha dərin düşünməyə sövq edir. Əyaniliklə öyrədilən dərslər intensiv axarda gedir, vaxta qənaət olunur. Dərslər formalizmi aradan qaldırılır. Əgər dərslərdə əyani vəsaitlərdən istifadə olunmazsa, dərslər çox sönük və maraqsız keçər.

Əcnəbilərə Azərbaycan dilinin tədrisində aşağıdakı əyani vəsaitlərdən istifadə oluna bilər:

Yazı lövləsi (Blackboard)

Bütün dərslərdə əyani vəsait kimi yazı lövhəsindən də istifadə olunur:

1. Yeni sözlər, ifadələr və cümlələr lövhədə yazılır və tələbələr tərəfindən müzakirə edilir.
2. Müəllim lövhədə asan bir şəkil çəkir. Həmin şəkil əsasında müzakirə aparır.
3. Müəllim lövhəyə cümlələr yazır və tələbələr həmin cümlələrə suallar verirlər.
4. Müəllim lövhədə “Biri var idi, biri yox idi...” cümləsini yazır. Hər tələbə bir cümlə əlavə etməklə bir hekayə düzəlir.
5. Müəllim bir sifət deyir, tələbə isə lövhədə ona uyğun antonim yazır (məsələn: güclü-zəif, təmiz-çirkli və s.).
6. Müəllim lövhədə rəsmlər çəkir, tələbələr onlara aid cümlələr yazır.
7. Müəllim tələbələrə öyrətmək istədiyi hər hansı bir dialoq, şeir və ya mahnının sözlərini də lövhəyə yazmağa bilər.

Xəritələr (Maps)

1. Lövhədən Azərbaycanın xəritəsi asılır.
2. Hər bir tələbəyə Azərbaycanın xəritəsinin kiçik forması da verilir ki, istədikləri vaxt ondan istifadə etsinlər.
3. Tələbələrdə öz ölkələrinin və dünyanın xəritəsi olmalıdır.
4. Azərbaycanın xəritəsi müzakirə edilir. Tələbələr Azərbaycanın əsas şəhərləri, çayları və dağları ilə tanış olurlar. Müəllim bu ünsürlər haqqında suallar verir. Məsələn: *Azərbaycanın iri şəhərləri hansılardır? Gəncə Azərbaycanın qərbindədir, yoxsa şərqində? Kəpəz dağı harada yerləşir? Azərbaycanın ən böyük çayı hansıdır?*

Müəllim dərstdə “*Kim tez tapar?*” oyunundan da istifadə edə bilər. Müəyyən vaxt ərzində müəllimin dediyi şəhərləri (çayları, dağları) xəritədə kim tez tapsa, o, yarışın qalibi sayılır.

Saatlar (Clocks)

Auditoriyada əyani vəsait kimi saat da olmalıdır. Əcnəbilər azərbaycanca saati öyrəndikdə bu əyani vəsaitdən istifadə olunur. Müəllim tələbələri danışdırmaq məqsədilə soruşur:

”Saat neçədir?”, *“Saat neçədə idman edirsən?”*, *“Universitetə saat neçədə gedirsən?”*, *“Dərsin saat neçədə başlayır?”*, *“Evə nə vaxt qayıdırsan?”*, *“Saatın dəqiqmi işləyir?”* və s.

Saatla tanışlıq prosesində tələbələr *tamam, işləyib, qalıb, yarısı* və s. sözləri işlətməyi öyrənirlər. Saat üzərində iş aparmaqla müəllim tələbələri danışmağa vadar edir.

Təqvim (Calendar)

1. Təqvim divardan asılır.
2. Təqvimdə bayram günləri qırmızı rənglə qeyd edilir. Həmin günlər tələbələrlə müzakirə edilir.
3. Tələbələrin ad günlərini də təqvimin üzərində dairəyə almaq olar. Hər bir tələbənin ad günü auditoriyada qeyd olunur. Təqvimdə dairəyə alınmış günlərin heç biri yaddan çıxmır. Təqvim üzərində iş apararkən aşağıdakı çalışmadan istifadə etmək olar:

Günlərin adına qulaq asın və hər günü təqvimdə tapın.

Listen to the names of the days and find each day in the calendar.

Bazar ertəsi – Monday

Çərşənbə axşamı – Tuesday

Çərşənbə – Wednesday

Cümə axşamı – Thursday

Cümə – Friday

Şənbə – Saturday

Bazar – Sunday

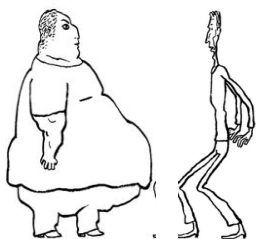
Şəkillər (Pictures)

Nitq inkişafı üzrə aparılan işlərdə şəkillərdən istifadənin əhəmiyyəti böyükdür. Şəkil təlimin əyaniliyini təmin etmək üçün əsas

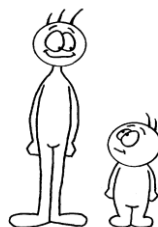
vəsaitlərdən biridir. Tələbələr şəkillər əsasında fikirlərini şifahi şəkildə ifadə edirlər.

Şəkillərdən istifadə zamanı aşağıdakı qaydalara əməl olunmalıdır:

1. Danışiq mərhələsində əşyanın şəkli göstərilir, adı isə tələbələrdən soruşulur.
2. Müəllim ayrı-ayrı əşyalara aid suallar verir, tələbələr isə həmin sualları cavablandırırlar.
M. : – Bu, nədir?
T. : – Bu, quşdur./Quşdur.
M.: – O, nədir?
T.: – O, karandaşdır./ Karandaşdır.
3. Şəkillər müxtəlif kitablardan, qəzetlərdən və jurnallardan da seçilə bilər.
4. Tələbələr də şəkillər gətirə bilərlər. Müəllim təklif edə bilər ki, tələbələr həmin şəkil əsasında bir əhvalat danışsınlar.
5. Tələbələr qrup yoldaşlarının şəklini çəkib onları təsvir edə bilərlər.
6. Gülməli şəkillər üzərində də iş aparmaq olar.
7. Dərsə iki müxtəlif şəkil gətirilir. Tələbələr həmin şəkilləri müqayisə edirlər .

(kök – arıq)

(uzun – gödək)

8. Aşağıdakı kimi çalışmalar da yerinə yetirmək olar:

Sözləri və şəkilləri uyğunlaşdırın. Match the words and pictures.

çanta

açar

saat

alma

fincan

İllüstrativ şəkillər yaradıcı müstəqil işin ən lazımlı formasıdır. Dərsdə illüstrativ materialdan istifadə zamanı keçilən mövzuları tələbələr daha şüurlu mənimsəyirlər. İllüstrativ şəkillər tələbələrin təfəkkürünün inkişafına müsbət təsir göstərir. Məsələn: "İki yoldaş", "Tülkü və durna" "Ayı və şir", "Balıq, ördək və xərçəng" və s. mövzular şəkillərlə – illüstrasiyalarla tədris edilir.

Seriya şəkillər də nitq inkişafı baxımından çox faydalıdır. Seriya şəkillərdə hadisələr inkişafda verilir. Bu şəkillərdəki dinamika bir-birini tamamlayır, hekayə qurmaq işi asanlaşır. Məhz buna görə də şəkillərin köməyi ilə tələbələr tez bir zamanda hekayə qura bilirlər. Onlar seriya şəkillərin hər seriyasına aid bir-iki cümlə qurmaqla hekayə düzəldirlər. Bu cür hekayələri nağıl etməyi tələbələr çox sevirlər.

Süjetli şəkillər əsasında iş rəbitəli nitqin inkişafı üçün hazırlıq mərhələsidir. Ona görə də, hər bir şəkil üzrə düşünülmüş müsahibə aparmaq, tələbələrin diqqətini lazımi obyektə yönəltmək vacibdir.

1.Kamran saat neçədə yuxudan durur?

2.O,saat neçədə məktəbə gedir?

3.Dərs saat neçədə başlayır?

4.Kamran saat neçədə oynayır?

5.O, dərslərini saat neçədə oxuyur?

6.Kamran saat neçədə yatır?

Seriya şəkillər tələbələrdə dərsə maraq hissi oyadır. Onlar danışımağa həvəs göstərirlər. Müəllimlər çalışmalıdırlar ki, hər bir tələbə şəklın məzmununu, şəkildə təsvir olunan hadisəni düzgün başa düşsün.

Əşyalar (Things)

Danışığın ilk mərhələsində əyani vəsait kimi əşyalardan çox istifadə edilir. İlk mərhələdə gündəlik sinif əşyalarının, tədris ləvazimatlarının, bədən üzvlərinin, geyim əşyalarının və s. adları öyrədilir. Ona görə də təlimin ilk mərhələsi *əşya dərsləri* adlanır.

Müəyyən hərəkətləri ifadə edən sözləri öyrədəndə də əşyalardan istifadə etmək olar. Bu, çox yaxşı nəticə verir. Məsələn, yandırmaq, söndürmək, kəsmək, soymaq, doğramaq, qoymaq və s. fəlləri əşyalarla öyrətmək mümkündür. Müəllim *yandırmaq* və *söndürmək* sözlərini öyrədən zaman auditoriyaya şam gətirir. Əvvəlcə onu yandırıb *yandırmaq*, sonra isə söndürüb *söndürmək* sözlərini öyrədir.

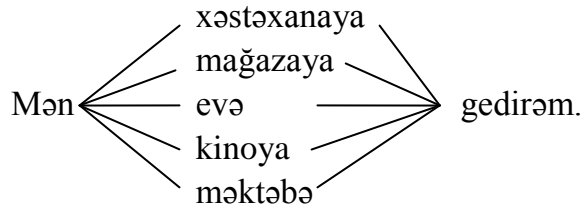
Sxem və cədvəllər (Charty and tables)

Tələbələrin müstəqilliyinin artırılmasında *sxem və cədvəllərdən* də istifadə olunur. Sxem və cədvəllər dərsin intensivliyini təmin edir, tələbələrin fikri fəallığını qüvvətləndirir. Bu həm dil dərslərinin səmərəliliyini artırır, həm də vaxta qənaət edilir. Sxem və cədvəllərdən ən çox yeni materialın izahında istifadə olunur. Sxemlərdən istifadə cümlələrin quruluşunu tələbələrə əyani olaraq öyrətməkdə mühüm rol oynayır.

Ayxan	yazır.
Süsən	
Tələbə	
Müəllim	

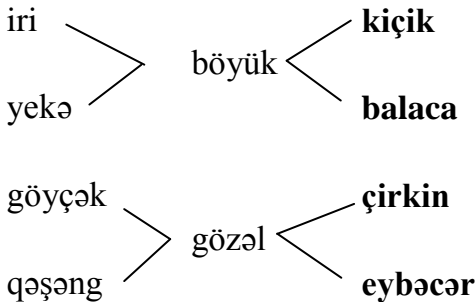
Mən	alırım	bəstəkaram
Sən	alırsan	bəstəkarsan
O	alır	bəstəkardır
Biz	alırıq	bəstəkarıq
Siz	alırsınız	bəstəkarsınız
Onlar	alırlar	bəstəkardırlar

Sxem və cədvəllər qrammatik izahların verilməsində həlledici rol oynayır.

Təlimdə əyanılıkdən istifadə lüğət üzrə işlərin səmərəliliyini artıran mühüm vasitədir. Sinonim və antonim olan sözlərə aid cədvəllər də bu baxımdan əhəmiyyətlidir.

Məsələn:

Kartoçkalar (Cards)

Kartoçkalarla iş aşağıdakı kimi təşkil edilir. Tələbələrin sayı qədər kartoçkalar hazırlanır. Müəllim çalışır ki, hər kartoçkada ayrı-ayrı sözlər olsun. Məsələn:

Kartoçka 1.	
bulu...	ya...ış
kita...	ağa...
xəs...ə	dəf...ər

Kartoçka 2.	
rən...	həf...ə
ota...	köynə...
m...əllim	şaf...alı

Buraxılmış hərfləri yazmaq tələb olunur. Düzgün yazılmış sözlər yazı taxtasında yazdırılır. Sonra isə səvhlər üzərində iş aparılır. Bu da tələbələrin düzgün və savadlı yazmaları üçün zəmin yaradır.

Kartoçkaların bir əhəmiyyəti də ondadır ki, eyni vaxtda istənilən qədər tələbənin biliyini yoxlamaq olar.

5. Oyunlar (Games)

Azərbaycan dilinin intensivləşdirilməsi və təliminə maraqla oya-dılması baxımından *didaktik oyunlardan istifadə* böyük əhəmiyyət kəsb edir. Oyun tələbələrə zehni itilik aşılayır. Onlar qısa olduğuna görə danışıq dərslərində əlverişlidir. İngilisdillilər Azərbaycan dilini maraqlı oyun prosesində həvəslə və asanlıqla öyrənirlər.

Bəzən mövzulardan aslı olaraq, dərs bütövlükdə oyun şəklində təşkil olunmalı, bəzən isə dərsə oyun elementləri daxil edilməlidir. Dərslərdə rəngarəng oyunlardan istifadə edilsə, dərsin keyfiyyəti də yaxşı olar.

Oyunların keçirilməsində aşağıdakı qaydalara əməl olunmalıdır:

1. Müəllim oyunun qaydalarını bir neçə dəfə oxumalıdır ki, bütün tələbələr oyunun məzmununu başa düşsünlər.
2. Müəllim oyunun gedişinə aid izahat verməlidir.
3. Oyun məqsədyönlü seçilməlidir. O, seçilərkən tələbələrin anlaq səviyyəsi nəzərə alınmalıdır.
4. Oyunu müəllim idarə etməlidir.
5. Oyun çox uzun olmamalıdır. Əgər oyun çox vaxt apararsa, bu, tələbələr üçün çox darıxdırıcı olar.
6. Hər komandada güclü və zəif tələbələrin sayı eyni olmalıdır.
7. Bir oyunu tez-tez təkrar etmək olmaz.

Təxminən aşağıdakı oyunlardan istifadə etmək olar:

“Doğrudur, yoxsa yalan?”

Qrup iki komandaya bölünür. Müəllim cümlələr deyir. Bu cümlələr doğru da ola bilər, yalan da. Cümlələri düzgün tapan komanda qalib hesab olunur.

Məsələn:

1. Leyla bu gün xəstədir (həqiqətən).
2. Rüksarə dərsə gecikib (həqiqətən).
3. Bu gün hamı dərsdədir (doğrudur).
4. Qrupda iyirmi beş tələbə var (on yeddi).
5. Günay qara köynək geyinib (sarı).
6. Ayaz dərslərini pis oxuyur (yaxşı)...

“Kim tez!”

Bu oyun əlifba təlimi dövründə tələbələrin şifahi nitqini inkişaf etdirmək üçün aparılır.

Qrup iki komandaya bölünür. Hər komandadan bir nəfər lövhəyə gəlir. Lövhə iki hissəyə bölünür. Hər hissədə bir komandanın adı yazılır. Sonra birinci komandaya “N” hərfi ilə, ikinci komandaya isə “K” hərfi ilə başlayan sözlər yazmaq tapşırılır. Yaxud da komandalara idman, bədən üzvləri, geyim və rənglərə aid də sözlər yazdırmaq olar. Oyunun sonunda çox söz tapan komanda qalib sayılır.

”Hərfləri tez düz!”

Bu oyunu təşkil etmək üçün on iki hərf qalın kartoçkalar üzərinə yazılır və dağınıq halda stolun üstünə tökülür. Hər kartoçkadan beş-altı dənə olmalıdır. Sonra iki tələbə çağırılır və ona tapşırıq verilir: “*Eyni vaxtda kim hərflərdən daha çox söz düzəldər?*”

“Tapın görək!”

Lövhəyə hecalar yazılır. Hecanın sonuna heca əlavə edilir.

Bu zaman tələbələr fikirləşib hecalar axtarır və sözlər düzəldirlər.

Məsələn:

qə...	löv...
qa...	dəf...
mək...	si...
yax...	hə...

(*qələm, qapı, məktəb, yaxşı, lövhə, dəftər, sinif, həkim*)

Yaxud da verilmiş hecanın əvvəlinə heca əlavə edib sözlər düzəldirlər.

Məsələn:

... ba	... cı
... kil	... tab
... bah	... təb
... nən	... hər

(*baba, şəkil, sabah, dünən, bacı, kitab, məktəb, şəhər*)

“Hansı sıra daha yaxşı oxuyur?”

Bunun üçün tələbələrə əvvəlcədən xəbərdarlıq edilir. Onlar dərse yaxşı hazırlaşır, sürətli və düzgün oxumağa, yarışdığı komandanı qaliblər sırasına çıxarmağa çalışırlar. Bu oyun vasitəsilə tələbələrdə qiraətə həvəs oyadılır.

“Bu, hansı heyvandır?” (“Bu, hansı güldür?”...)

Dərsdə bu cür didaktik oyundan da istifadə etmək olar. Tələbələrin tanıdıqları heyvanların və ya uyğun əşyaların şəkilləri göstərilir. Komandalar isə onların adını deyirlər. Yaxud da heyvanların səsləri əsasında onların adları tapılır.

“Əyləncəli kvadrat”

Bu oyunda hər kvadratda bir heca yazılır. Tələbələrdən tələb olunur ki, kvadratlardakı hecaları birləşdirib bir cümlə düzəltsinlər.

Məsələn:

(Gecəniz xeyrə qalsın!)

“Geriyə say”

Bu didaktik oyunda tələbələr 10-dan 1-ə qədər geriye sayırlar. Bu oyun tələbələrin zehni fəallığını artırır. Onların yorğunluğunu aradan qaldırır, yeni biliyin öyrədilməsinə canlı maraq oyadır və yeni məlumatın mənimsənilməsinə asanlaşdırır.

“Oyun-tapmaca”

Oyunun gedişi belədir:

Müəllim bir tələbəni lövhənin qarşısına çağırır və ona bir zərf verir. Zərfin içində keçilmiş mövzuya (məsələn: “Mənim ailəm”) aid bir söz yazılıb. Həmin tələbə yerdəkilərə müraciət edir ki, zərfdə yazılmış sözü tapsınlar. Cavabı düzgün tapan tələbə qalib sayılır.

“Binqo”

Bu oyunda tələbələrə tapşırılır ki, on iki xanalı bir cədvəl düzəltsinlər. Həmin xanalara müəyyən vaxt ərzində tanıdıqları meyvə adları yazsınlar. Vaxt tamam olanda oyun dayandırılır. Sonra müəllimin hazırladığı meyvə adları oxunur. Həmin meyvə adlarından kimin xanasında varsa, onun üstündən xətt çəkilir. Nəhayət, axırda müəllim pozulan sözləri yoxlayır. Kimin cədvəlində pozulan söz çoxdursa, o, “binqo” deyə qışqırır. Həmin tələbə oyunun qalibi sayılır.

Bu oyunda quş, heyvan, gül, qab-qacaq və s. adlarını da yazdırmaq olar.

“İyirmi sual”

Müəllim fikrində hər hansı bir əşya tutur (tutaq ki, divardakı xəritəni). Tələbələr həmin əşya haqqında müəllimə suallar verirlər. Sualların sayı iyirmidən artıq olmamalıdır. Məsələn:

Tələbə: O, böyükdür, yoxsa kiçik?

Müəllim: O nə böyükdür, nə də kiçik.

Tələbə: O, canlıdır, yoxsa cansız?

Müəllim: O, cansızdır.

Tələbə: Həmin əşyadan bu otaqda varmı?

Müəllim: Bəli, var.

Tələbə: O, stolun üstündədir, yoxsa altında?

Müəllim: O, sənin qarşındadır...

Tələbə: Bəlkə, o, divardakı xəritədir?

Müəllim: Bəli, o, divardakı xəritədir. Əşyanı düzgün tapdın. Deməli, sən oyunun qalibisən.

Əşyanı tapan tələbə oyunu bu cür davam etdirir. Beləliklə, oyun bir neçə dəfə təkrarlanır.

Dərsdə *oyun-çalışmalardan* və *krossvordlardan* da istifadə edilir. Bir neçə nümunə gətirək:

1. Verilmiş hərflərdən neçə söz düzəltmək olar?

e, x, r, c, t, ş, l, d, o, v, a, n, ə, s, k, ğ

2. Altından xətt çəkilmiş hərfləri dəyişin və yeni söz düzəldin.

dil baş göz il at ayı

3. Aşağıdakı sözlərdə hərflər təsadüfən qarışıq düşmüşdür. Həmin

hərfləri yenidən elə düzmək lazımdır ki, əvvəlki söz alınsın.

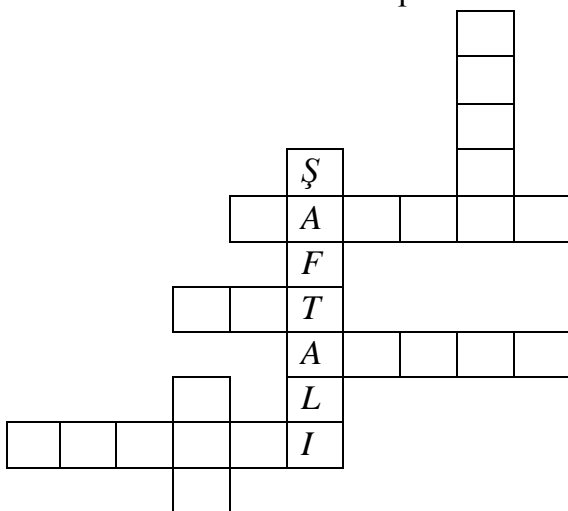
əltəbə takib kihəm rdaqş əbmtkə

Cavab: tələbə, kitab, həkim, qardaş, məktəb,

4. Misalları həll edin və cavablarını boş xanalarda hərflərlə yazın.

10-2=						
3+1=						
5+4=						
19-3=						
80-78=						

3. Krossvordun cavabını tapın.

Meyvə şəkilləri verilir. Onların adları krossvorda yazılır.

(gavalı, zoğal, armud, albalı, tut, nar)

4. Sözlər düzəldin.

a > t

t > oyuq

y > az

ə > t

k > ələm

a > d

q > ənd

ş > əhər

q > ələm

5. Hansı rəqəm gəlir?

əvvəl 7, 1, 9, 11, 4, 25, 37 ...

sonra 3, 5, 33, 6, 13, 29...

6. Səhnəciklər (Plays)

Nitq situasiyası üzrə aparılan işlərin növlərindən biri də **rollu oyunlardır**. Bu iş prosesində sözlərin düzgün işlənməsi və tələffüzünə başlıca diqqət yetirilməlidir. Müəllim eyni bir dərstdə iki və daha artıq mövzuda rollu oyunlar təşkil edə bilər. Belə olduqda, bu iş daha çox tələbə cəlb etmək imkanı yaranır.

Səhnəciklərdə, ən azı, iki tələbə iştirak etməlidir. Dərs zamanı oynanılan tamaşalar qısa olmalıdır. Səhnəciklərin mövzusu müasir olsa, daha yaxşı olar. Səhnəciklərin əvvəldən ssenarisi hazırlanmalıdır ki, tələbələr bu ssenari üzrə çıxış etsinlər. Onlar verilmiş mətni öz sözləri ilə danışmalıdırlar. Bu zaman tamaşalar uzun müddət yadda qalır.

Müəllim tələbələri vadar etməlidir ki, öz rollarını hislərlə, emosiya ilə ifa etsinlər. Tələbələr üçün ən asan situasiya seçilir və auditoriyaya təqdim edilir. Situasiya üzrə dialoq hazırlanır. Həmin dialoq rollar üzrə bölünür. Sonra rolların xarakteri, müəllifin fikri təhlil edilir. Tutaq ki, aşağıdakı kimi situasiya verilir:

İştirakçılar: hakim, müttəhim, vəkil və iki şahid

Situasiya: Müttəhim 28 yaşlı qadının öldürülməsində günahlandırılır. Hakim caninin bu işdə əli olduğunu sübut etməyə çalışır. Vəkil canini müdafiə edir. Şahidlər isə qadının məhz bu adam tərəfindən öldürüldüyünü deyirlər.

Situasiya əsasında tələbələr dialoqlar düzəldirlər. Dialoqlar oxunur. Ən yaxşı dialoq rollar üzrə bölünür. Hər tələbəyə öz roluna aid olan sözlər verilir.

Rol oynanılan səhnəciklərdə audio-video kasetlərdən də istifadə edilir. Bu zaman yazılmış mətnlərə istənilən qədər qulaq asıla və ya baxıla, eynü zamanda lüğət, qrammatika, intonasiya, vurğu və s. müzakirə edilə bilər.

“Tülkü və durna”, ”İki dost”, “Balıq, ördək və xərçəng”, “Ağıllı məsləhət” və s. mətnləri də səhnələşdirilmiş şəkildə tədris etmək olar. Dərslər rollu oyunlarla tədris edildikdə mətnin məzmununu tələbələr asanlıqla mənimsəyirlər.

Dərstdə f tamaşalardan istifadənin böyük əhəmiyyəti var. Qısa müddət ərzində tələbələr öz rol oynamaq bacarıqlarını üzə çıxarırlar. Tədrisin səhnələşdirilmiş formada aparılması daha yaxşı nəticə verir. Hər hansı bir səhnənin rollarla təqdimatı zamanı iştirak edən tələbələr arasında əməkdaşlıq yaranır. Tələbələr yalnız öz rolunun deyil, tərəf-müqabilinin də replikalarını yadda saxlamalı olurlar. Ehtiyac yaranır ki, onlar bir-birinə nə isə desin, soruşsun. Müəllim çalışmalıdır ki, dərslər maraqlı keçsin, tələbələr tapşırıqları həvəslə yerinə yetirsinlər. Adətən, belə dərslər canlı və emosional keçir, tələbələrin əksəriyyəti fəallıq göstərirlər.

7. İmprovizasiyalar (Improvisations)

İmprovizasiya hazırlaşmadan edilən nitqdır. İmprovizasiyada bir, iki və yaxud daha artıq şəxs hazırlaşmadan danışır. İmprovizasiya zamanı tələbələr dilin danışmaq qaydalarını və tələffüzünü öyrənirlər. Tələbələr Azərbaycan dilini yaxşı öyrəndikdən sonra improvizasiyalardan istifadə edilir.

İmprovizasiya prosesində nitq situasiyalarından məqsədəuyğun istifadə edilməlidir. Nitq situasiyası dedikdə, tələbələri danışmağa vadar edən vəziyyətin yaradılması nəzərdə tutulur. Tələbələr gördükləri, bildikləri həyat hadisələrini canlı və təbii dildə söyləməyə çalışırlar.

Beləliklə, aşağıdakı situasiya mövzularından istifadə etmək olar:

Yaş, ünvan, incəsənət, görüşlər, oyunlar, sevgililərin görüşləri, həftənin günləri, fəsillər, aylar, hədiyyə vermək və almaq, hobbilər, bayram, yeməklər hazırlamaq, yemək adları, ailə üzvləri (adı, yaşı, işi), salamlamaq, sağlamlıq, kitabxanadan kitab götürmək, qəzet (almaq, oxumaq), bazarlıq etmək, evdə və yaxud restoranda yemək, telefon etmək, diş həkimi, idman, gəzinti, hava, iş, opera, teatr, muzeylər, əşyaları təmir etdirmək və s.

Bu mövzulardan müxtəlif dialoqlar, inşalar və mətnlər düzəltmək üçün də istifadə etmək olar.

Həm Julia Dobsonun “Effektiv techniques for English conversation groups” (“İngilis danışmaq kursunun dərslərində effektiv tətbiqi”) kitabında verilmiş nitq situasiyalarından, həm də müəllimin özünün hazır-

ladıqlarından istifadə etmək olar².

Məsələn:

- Sən restorandasən. Nahar etdikdən sonra xörəkpaylayan sənə yaxınlaşıb, yediyin xörəyin pulunu istəyir. Sən pulu vermək istəyənin zaman görürsən ki, pul kisən evdə qalıb.
- Sən maşınını sürürsən. Birdən qabaqdakı sürücü öz maşınını saxlayır. Sən qabaqdakı maşını vurursan. Hər iki maşın zədələnir. Qabaqdakı maşının sürücüsü hirsli-hirsli sənə tərəf gəlir.
- Sən evdə təksən. Birdən telefonun zəngi çalınır. Dəstəyi götürürsən. Bu zaman tanımadığın bir adam səninlə söhbət edir.
- Mağazadan köynək almışsan. Pulunu verirsən və evə gələndə görürsən ki, köynəyi mağazada qoymusan. Tez mağazaya qayıdıb vəziyyəti satıcıya izah edirsən.
- Sən restorandasən. Şorba sifariş vermişsən, xörəkpaylayan şorbanı gətirir. Sən şorbanın içində milçək görürsən.
- Teatrda görürsən ki, sənin yerində başqa bir adam oturub. Sən ona deyirsən ki, bu yer sənindir. Onun səhv oturduğunu başa salmağa çalışırsan.
- Dostunla şəhərin mərkəzində gedirsən. Dostun təklif edir ki, təsərrüfat malları mağazasına gedəsiniz. Sən razılıq verirsən. Mağazaya girəndə qaz plitəsini görən kimi yadına düşür ki, evdə qazın üstündə bişməyə ət qoymuşsan.
- Müəllim soruşduğu şəhəri tələbə xəritədə tapa bilmir. Müəllim hirsələnir.
- Dostundan bir ay əvvəl 150 manat almışsan. Pulu qaytarmaq yadından çıxıb. Birdən dostun zəng edib pulunu istəyir.
- Bir səhər yuxudan durub qonaq otağına gedirsən. Görürsən ki, divanın üstündə naməlum bir adam yatıb. Sən ananı oyadıb ondan soruşursan ki, bu adam kimdir?
- 1000 manat udmuşsan. Bu barədə dostuna deyirsən. Ancaq o, sənə inanmır.

² Julia Dobson. Effective techniques for English conversation groups, published USIA reprinting, 1992. – P. 42-45.

- Sən müəllimsən. Tələbəyə pis qiymət vermişsən. O, qiymətindən narazıdır və səninlə mübahisə edir.
- Sən qayınanangildəsən. Stolun üstündəki güldandan xoşun gəlir. Güldanı əlinə götürürsən. Birdən o, sənin əlindən düşüb sınır. Sən qayınanandan üzr istəyirsən.
- Təsəvvür et ki, sevgililə görüşə gecikmişsən. Bu zaman vəziyyətdən necə çıxarsan?
- Şəhərdə çoxdan görmədiyən dostunla rastlaşırsan. Məlum olur ki, o, milyoner olub.
- Sən arvadınla/ ərinlə gecəyarısı kinodan qayıdırsan. Birdən məlum olur ki, heç birinizdə açar yoxdur.
- Sən arvadınla teatrdasan. Birdən arvadının yadına düşür ki, ütünü şəbəkədən çıxartmayıb.
- Küçədə köhnə dostlarından birini görürsən. Dostun o vaxtlar yüz iyirmi kiloqram idi. O, indi isə tamam arıqlayıb.
- Gecəyarısı evə gedirsən. Birdən qarşında kiminsə kölgəsini görürsən. O, sənə deyir ki, dayan.
- Futbola getmək istəyirsən. Amma sevdiyən qız /oğlan təkid edir ki, teatra gedəsiniz.
- Sevgililə onların evinin yanında görüşməlisən. Onun valideynləri səni xoşlamır. Birdən onun atası səni görür. Bu zaman necə hərəkət etməlisən?
- Sən müəllimsən. Auditoriyaya girəndə görürsən ki, bir tələbə ağlayır. Sən ona yaxınlaşıb, ağlamağının səbəbini soruşursan.
- Sən aptekdə dərman almışsan. Evə gətirdikdə görürsən ki, dərmanın saxlanılma müddəti çoxdan keçib. Aptekə geri qaytarırsan və satıcı ilə mübahisə edirsən.
- Diş həkimi sənin dişini çıxardır, səndən 50 manat istəyir. Sən onunla mübahisə edirsən.
- Dəmir yolu vağzalındasan. Çoxlu çamadanın var. Yükdaşıyan çağırır ki, taksiyə qədər bu çamadanları aparsın. O, sənin fikirləşdiyindən xeyli çox pul istəyir. Sən onunla mübahisə edirsən.
- Sən qatardasan. Gəlicən ki, yerində başqa adam yatıb.
- Sən evindəki televizor xarab olub. Evə usta çağırırsan.

- Gecə su kranını bağlamaq yadından çıxıb. Birdən qonşu hay-küy salır. Sən tələsik yerindən qalxırsan.
- Sən mağazadan ayaqqabı almışsan. Evə gətirəndə görürsən ki, satıcı sənə iki ədəd sol tay ayaqqabı verib. Sən mağazaya qayıdırсан.
- Sən universitetə gedirsən. Birdən yolda çoxdan görmədiyin dostunla rastlaşırsan.
- Kafedəsən. Ofisiantdan kofe istəyirsən. O, sənə kofe gətirir. İçəndə görürsən ki, kofe şirin deyil. Kofeyə qənd salmaq ofisiantın yadından çıxıb. Sən ofisiantı çağırırsan.
- Ailə qurmaq istəyən iki gənc görüşür. Oğlan qızı inandırmağa çalışır ki, indiyə qədər onun sevgilisi olmayıb.

Ümumiyyətlə, hər bir situasiya ingilis dilində izah edilməlidir ki, tələbələr onu yaxşı başa düşsünlər. Tələbələrin özləri də bu cür nitq situasiyaları qura bilərlər. Ona görə də onları başa salmaq lazımdır ki, dialoq yazmaq lazım deyil. Ancaq iki nəfər arasında baş verən nitq situasiyaları yazılmalıdır.

Situasiyalar yazıldıqdan sonra tələbələrin yazısı yığılır. Elə dərstdə bütün situasiyalar oxunur. Ən yaxşısı, ən əlverişlisi seçilib zərfə qoyulur. Sonra müəllim zərfin içindəki situasiyanı oxumaq üçün bir tələbəni lövhəyə çağırır. Həmin situasiya müəllimin köməyi ilə ingilis dilinə tərcümə edilir. Lövhəyə çağırılmış tələbə o biri tələbələrdən birini onunla improvizasiya keçirməyə çağırır.

8. Nitqlər (Speeches)

Müəllim tələbənin nitqini – danışığını da yoxlaya bilər. Ona görə də bir tələbəyə nitq söyləmək tapşırılır. Nitq zamanı başqa tələbələr qısa qeydlər aparmalı, natiqə suallar verməlidirlər. Yalnız yüksək səviyyəli və orta səviyyədən yuxarı olan tələbələr nitq söyləyə bilərlər. Zəif və ortadan aşağı səviyyəli tələbələrin lüğət ehtiyatı az olduğundan, qrammatikanı, cümlədə sözlərin sırasını yaxşı bilmədiklərindən nitq söyləməkdə çətinlik çəkdikləri üçün nitqi yalnız güclü tələbələrə vermək məqsədəuyğundur.

Nitq tələbələrə əvvəldən verilməlidir ki, onlar nitqə yaxşı hazırlaşsınlar. Nitq müddəti qısa (5-7dəqiqə) olmalıdır. Tələbələrə sərbəst-

lik verilməlidir.

Nitqin mövzusunun tələbələr də seçə bilirlər. Ola bilər ki, onlar nitq seçməkdə çətinlik çəksinlər. Bu zaman müəllim onlara kömək etməlidir. Tələbələr müəllimin hazırladığı mövzuların siyahısı ilə tanış olduqdan sonra xoşlarına gələn mövzunu seçə bilirlər.

Müəllim tələbələrə nitq yazdırma da bilər. Bu zaman tələbələrin yazısındakı səhvlər düzəldilir. Onlar səhvləri düzəldilmiş mətn əsasında nitq söyləyirlər.

Müəllim nitq üçün hər hansı bir ixtisas sahibini də dərəcə dəvət edə bilər. Qonaq ya özü haqqında nəşə danışa , ya da müəyyən bir mövzu üzrə nitq söyləyə bilər. Nitq qurtardıqdan sonra tələbələr apar-dıqları qeydlər əsasında qonağa suallar verirlər. Əgər müəllim nitq üçün qonaq dəvət edə bilmirsə, özü də qısa bir nitq söyləyə bilər.

9. Mahnılar (Songs)

Dərslərdə *mahnılardan istifadə etmək* xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə dərslərdə rast gəlinən söz və ifadələr yaddaşa həkk olunur, eyni zamanda tələbələrdə musiqi mədəniyyətimizə maraq qat-qat artır. Onlar xanəndə və bəstəkarlarımızla tanış olurlar. Yeri gəldikcə müəllim Üzeyir Hacıbəyov, Bülbül, Rəşid Behbudov, Şövkət Ələkbərova və s. haqqında məlumat da verə bilər.

Dərslərdə mahnılardan istifadə edərkən aşağıdakı tələblərə əməl olunmalıdır:

1. Mahnının sözləri asan və tez əzbərlənən olmalıdır.
2. Mahnılar təqdim edilərkən onun yazılma tarixi (əgər müəllim bilirsə), növü (xalq mahnısı, aşıq mahnısı, bəstəkar mahnı və s.) , müəllifi və bəstəkar haqqında məlumat verməlidir.
3. Mahnının sözləri əvvəlcədən verilməlidir ki, tələbələr onu əzbərləsinlər. Tələbələr mahnının sözlərini yaxşı öyrəndikdən sonra onu oxuya bilirlər.
4. Bütün mahnılardan istifadə etmək olmaz. Mahnılar həm tələbələrin yaş və bilik səviyyəsindən, həm də marağından asılıdır.
5. Mahnının sözləri tələbələr üçün aydınlaşdırılır ki, tələffüz zamanı onlar çətinlik çəkməsinlər.

6. Mahnıda nəqarət varsa, onu birinci öyrətmək lazımdır. Ən zəif tələbələr də nəqarətli mahnıları tez öyrənə bilirlər.
7. Mahnını dərslin sonunda oxutdurmaq daha yaxşıdır.
8. Tələbələr oxudan qabaq mahnıya bir neçə dəfə qulaq asmalıdırlar.
9. Müəllim mahnının surətini tələbələrə verməlidir ki, hər bir tələbədə mahnının sözləri olsun. Mahnının sözlərini lövhəyə də yazmaq olar.
10. Müəllim mahnını tələbələrlə birlikdə bir neçə dəfə oxuya bilər. Əgər o bacarırsa, hər hansı bir musiqi alətində də çala bilər.
11. Mahnı ən çox kollektiv şəkildə oxunmalıdır ki, qrupun bütün tələbələri iştirak etsinlər.

Əcnəbilər mahnılarımıza həvəslə qulaq asırlar. Məsələn: “Azad bir quşdum...”, “Pəncərədən daş gəlir”, “Küçələrə su səpmişəm”, “Sarı gəlin”, “Apardı sellər Saranı” və s. mahnıları ürəkdən oxuyurlar. Bu mahnıların gözəlliyi sanki onları ovsunlayır, onlara estetik zövq verir.

Bir sözlə, dərstdə mahnılardan istifadənin əhəmiyyəti çoxdur:

- Dərstdə mahnılardan istifadə zamanı tələbələr xoş əhval-ruhiyyədə olurlar. Onların yorğunluğu aradan qalxır.
- Tələbələr bu prosesdə dərse diqqətlə qulaq asırlar. Onların Azərbaycan dilinə olan marağı daha da artır.
- Əcnəbilər Azərbaycan musiqisi ilə tanış olduqdan sonra onun incəliyini, gözəlliyini anlayır və başa düşürlər.

Müəllim tələbələrin öyrəndikləri mahnılara aid çalışmalar da qura bilər.

Məsələn: Aşağıdakı çalışmalar lövhədə yazılır:

1. Buraxılmış sözləri artırın.

Azad ... quşdum,
Yuvamdan uçdum.
Bir ... düşdüm
Bu ... yaşımnda.

2. Səhv düşmüş sözləri tapın.

Pəncərədən baş gəlir,
Ay bəri bax, bəri bax.
Xumar sözdən daş gəlir,
Ay bəri bax, bəri bax.

3. Verilmiş xaiq mahnılarının adlarını əlifba sırası ilə düzün.

“Pəncərədən daş gəlir”, “Küçələrə su səpmişəm”, “Sarı gəlin”, “Apardı sellər Saranı”, “Qaragilə”, “Evləri var xana-xna”, “Qara tellər”, “Almanı atdım xarala”.

4. Qulaq asın və xalq mahnılarının içərisindən saitlə başlananları seçin.

10. Müsahibə (Interview)

Şifahi nitqdə müsahibənin də əhəmiyyəti çoxdur. Bu zaman tələbələr öz fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə edə bilirlər. Müsahibəni yalnız yüksək və ortadan yuxarı səviyyəli qruplarda aparmaq olar. Müsahibədən istifadə zamanı Azərbaycan dilində sərbəst danışan və ya onu xeyli başa düşən əcnəbilər dili daha dərindən öyrənirlər.

Müəllim hər hansı bir mövzu üzrə reportaj təşkil edir. Reportajın mövzusu tələbələrin təklifləri əsasında da müəyyənləşə bilər. Hətta bu mövzunu tələbələrin özlərinə də tapşırmaq olar.

Reportajın vaxtını müəllim təyin etməlidir. O, reportaj zamanı sözlərin düzgün seçilməsi və tələffüzünə də diqqət yetirməlidir.

İşə müəllim rəhbərlik edir. Tələbələr öz aralarında bir nəfəri müxbir – reportyor seçirlər. O, mikrofonla yoldaşlarına yaxınlaşıb onlardan “intervü” alır. Məsələn: müxbir tələbələrdən Xəzər Universiteti haqqında intervü götürür. Ona görə də o, əvvəlcə Xəzər Universiteti haqqında giriş sözü deyir, sonra isə tələbələrdən birinə yaxınlaşır:

Müxbir:	Özünü təqdim et!
Tələbə:	I kurs tələbəsi Con Braun.
Müxbir:	Con, sən hansı ölkədən sən?
Con:	Mən Amerikadanam.
Müxbir:	Bəs sən? Özünü təqdim et.
Tələbə:	I kurs tələbəsi Riçard Ceferson.
Müxbir:	Riçard, Xəzər Universitetində dərslər necə tədris olunur?
Riçard:	... .

Reportaj bu qaydada davam etdirilir. Axırda müxbir bütün deyilənləri üç-dörd cümlə ilə yekunlaşdırır.

Reportajı müxtəlif formada təşkil etmək olar: tələbələrdən biri Amerikanın Azərbaycandakı səfiri, o biriləri müxbir; tələbələrdən biri Azərbaycanın Amerikadakı səfiri, yerdə qalanları müxbir; tələbələrdən biri Xəzər Universitetinin rektoru, o biriləri isə müxbir ola bilərlər.

Bəzi reportajları elektron formata köçürmək olar. Axırda müəllim onu səsəndirməklə yenidən tələbələrin müzakirəsinə verə bilər.

11. Şərhlər (Comments)

Şifahi nitqin əsas hissələrindən biri də *kommentari* (*qeyd, şərh və izahatlar*) *verməkdir*. Müəllim tələbələrlə müəyyən bir danışıq aparır. O, danışıqdan sonra tələbələrdən tələb edir ki, apardığı danışığa hərə bir cümlə ilə fikrini bildirsin.

Tələbə V:	Saatım dəqiq işləmir, irəli gedir.
Tələbə R:	Saatım köhnəldiyi üçün yenisini almaq istəyirəm.
Tələbə Q:	Bu saati əlli il bundan əvvəl nənəmə toy günündə hədiyyə veriblər.
Tələbə S:	Babam öz təqaüdü ilə aldığı bu saati mənə bağışlayıb.
Tələbə D:	Saatım həmişə on dəqiqə geri qalır.
Tələbə Ç:	Bu saati bacım ad günündə mənə bağışlayıb.

Qrupdakı tələbələrin hamısının qol saati var. Müəllim tələbələrə təklif edir ki, hərə öz saati haqqında bir cümlə desin. Məsələn:

Müəllim hər bir tələbəyə ayrı-ayrılıqda da mövzu verə bilər ki, onlar bu mövzuya kommentari versinlər.

Yaxud da bir tələbənin dediyinə digər tələbə bir neçə cümlə ilə kommentari verə bilər. Bu kommentarilər vasitəsilə fikirlər arasında möhkəm əlaqə yaranır.

Tələbə A: Kaş evdə kompüterim olaydı.

Tələbə B: Mənim kompüterimi atam ad günündə alıb. Onu yeddi yüz manata alıb. İstədiyini vaxt gəlib istifadə edə bilərsiniz.

12. Yumor (Humor)

Dərslərdə zarafatlar, lətifələr işlətmək tələbələrin yorğunluğunu aradan qaldırır, onlara incə zövq nümayiş etdirməyə imkan yaradır. Yumoru seçərkən aşağıdakı qaydaları nəzərə almaq lazımdır:

1. Yumordan o zaman istifadə etmək olar ki, tələbələr söhbət gedən mövzünü Azərbaycan dilində anlaya bilsinlər. Onlar gərək yumorun mənasını başa düşsünlər.
2. Azərbaycan lətifələri ilə birlikdə tələbələrin ana dilində olan lətifələrdən də istifadə etmək olar.
  1. Elə lətifələr seçilməlidir ki, qrupun bütün tələbələri onu başa düşsünlər (Müəllimin kiçik köməyi istisna edilmir).
  2. Tələbələr lətifələri öz dillərinə çevirsələr, yaxşı olar.
  3. Müəllim Azərbaycan dilinə çevrilmiş müxtəlif xalqların, o cümlədən ingilislərin lətifələrindən də istifadə edə bilər.
  4. Əgər tələbələr müəllimin danışdığı lətifəni yadda saxlamaq istəyirlərsə, müəllim lətifəni ya yazdırmalı, ya da surətini tələbələrə paylamalıdır.
  5. Müəllim tələbələrə təklif edə bilər ki, onlar da lətifələr danışsınlar.
  6. Tələbələr lətifələri ingilis dilində də danışa bilərlər. Sonra həmin lətifə müəllimin və tələbələrin köməyi ilə Azərbaycan dilinə tərcümə edilməlidir.

Müəllim öz şəxsi həyatı, ailəsi, dostları ilə bağlı gülməli əhvalatlar da danışa bilər. Onun istəyi ilə tələbələr də buna oxşar əhvalatlar danışa bilərlər. Bu prosesdə tələbələr öz fikirlərini təbii yolla ifadə edir, yeni idiomlar, yeni lüğət tərkibi öyrənirlər.

Yaxud da müəllim lətifə və zarafatlar verib bilər ki, tələbələr onu Azərbaycan dilinə çevirsinlər.

Məşğələlərdə nümunə üçün aşağıdakı növ yumorlardan istifadə etmək olar: Müəllim Molla Nəsrəddindən bir lətifə verir ki, onu Azərbaycan dilinə çevirsinlər.

One night Mullah's wife woke him up and said, "Mullah, there is a cat in the room, and he will break all of the dishes. On your right side there is a candle. Give it to me. I'll light it and drive out the cat".

“Are the crazy” Mullah asked. “Now can I tell my right side when it is so dark?”

Sonra lətifənin azərbaycanca tərcüməsi proyektorla (kodoskopla) löhəyə salınır. Tələbələr öz tərcümələri ilə onu tutuşdururlar.

Dünya xalqlarının yumoru (Onlar adaptə edilə bilər):

1. Uşaq soruşur:

– Baba, dişlərin var?

– Yox, bala.

– Onda bu çörəyi saxla. Mən həyətdə Arazla bir az oynayım.

2. Bir şəkildən oğlu soruşur:

– Ata, dilimizə nə üçün ana dili deyirlər?

– Ay bala, görmürsən ki, evdə ən çox danışan kimdir? – deyə atası cavab verir.

3. Müəllim:

– London haradadır?

Şagird:

– Müəllim, qısa dalğa 31-də.

4. Müəllim Eldardan soruşdu:

– Amerikada elektrik kəşf olunmamışdan qabaq nə edirdilər?

Eldar:

– İşıq pulu vermirdilər.

Yumordan istifadə zamanı həm dərsdə müsbət əhval-ruhiyyə yaranır, həm də optimal nəticələrə nail olmaq olur.

Yumor və lətifələrdən maraqlıları diskə yazıb dərsdə səsləndirmək olar. Belə nitq parçaları daha çox dialoq şəklində qurulduğundan tələbələrdə fənnə güclü maraq oyadır.

13. Poeziya (Poetry)

Şifahi nitqin inkişafında poeziyadan istifadə etdikdə çox müsbət nəticə verir. Tələbələr Azərbaycan dilini yaxşı səviyyədə biləndən sonra şeirdən istifadə etmək olar. Azərbaycan dilində şeirin mənası tələbələrə tam aydın olmalıdır. Şeir seçilərkən aşağıdakı qaydaları nəzərə almaq lazımdır:

1. Şeir həcmcə kiçik olmalıdır.
2. Sadə dildə yazılmış, çətin sözləri az olan şeirlər seçilməlidir.
3. Müəllim şeirlərdən necə istifadə edə bilər?
Müəllim şeirinin surətini də verə bilər, lövhədə də yazar . Eyni zamanda şeirini səsləndirmək də olar.
4. Tələbələrə tanış olmayan sözlərin mənası izah edilməlidir.
5. Müəllim şeirini özü də oxuya bilər, aktyorun ifasında da auditoriyaya gətirə bilər.
6. Şeirini bütöv, ya bənd-bənd, ya da sətir-sətir oxutdurmaq olar. Bu, müəllimin istəyindən asılıdır. Zəif tələbələr sətir-sətir oxusa, yaxşıdır.
7. Şeirə aid musiqi bəstələnibsə, onu da səsləndirmək olar.
8. Əgər tələbələr istəsələr, şeirini əzbər də öyrənə bilərlər.
Tələbələrə bayatılar, laylalar da öyrətmək olar.

Bayatı:

*Əzizim, gözlərinə,
Sürmə çək gözlərinə.
Özüm özünə qurban,
Gözlərim gözlərinə.*

Layla:

*Laylay beşiyim laylay,
Evim -eşyim laylay.
Sən get şirin yuxuya,
Çəkim keşiyin laylay.*

Tələbələr şeirləri maraqla oxuyur, onları öyrənməyə böyük həvəs göstərir, bu şeirlərə yazılmış mahnılara diqqətlə qulaq asır və doğrudan da bu musiqidən həzz alırlar.

Müəllim ingilis dilində olan asan şeirlərdən də istifadə edə bilər. Belə ki, tələbələr onu çətinlik çəkmədən Azərbaycan dilinə tərcümə etsinlər və əzbərləsinlər.

*We shall overcome,
We shall overcome,
We shall overcome one day.*

*The truth will make us free,
The truth will make us free,
The truth will make us free one day.*

Və yaxud:
*Goodnight, Father!
Goodnight, Mother!
Kiss your little son!*

*Goodnight, sister!
Goodnight, brother!
Goodnight, everyone!*

“Say” bəhsini tədris edərkən mahnıdan da istifadə etmək maraqlı olar. Misal üçün, tələbələr aşağıdakı mahnını Azərbaycan dilinə çevirib əzbərləyə bilirlər.

*The number song
One, two, one, two,
One, two, three, four, five,
Five, three, five, three,
Five, four, three, two, one.*

*Six, seven, six, seven,
Six, seven, eight, nine, ten.
Ten, eight, ten, eight,
Ten, nine, eight, seven, six.*

Bu şeirlərdə eyni söz bir necə dəfə təkrar olundugundan tələbələr onu Azərbaycan dilinə asanlıqla çevirərək tez əzbərləyə bilirlər.

Tələbələrin yadında ən çox emosional cəhətdən təsirli faktlar qalır. Ona görə də müəllim dərslərində mahnılardan da istifadə etsə, dərsləri canlı keçər.

14. Atalar sözləri (Proverbs)

Tələbələr Azərbaycan dilini orta səviyyədə öyrəndikdən sonra atalar sözlərindən də istifadə edərək, onların şifahi nitqini inkişaf etdirmək olar. Dahilərdən biri deyib ki, *bir xalqın mentalitetini (düşüncə tərzini) öyrənmək istəyirsənsə, onun atalar sözlərinə müraciət et.* Ona görə də hər bir müəllim çalışmalıdır ki, əcnəbilərə atalar sözləri öyrətsin. Onun üçün müəllim əvvəlcədən hazırlıq görməli və atalar sözlərini seçməlidir. Seçilən atalar sözlərini ya lövhədən asmaq, ya da proyektorla lövhəyə salmaq olar. Sonra isə həmin atalar sözlərinin lüğət tərkibi müzakirə edilə bilər.

Atalar sözü müəllimin köməyi ilə tərcümə edilməlidir. Müəllimin tələbələrə tapşırırsa bilər ki, lövhədəki atalar sözlərinin ingiliscə ekvivalentini tapsınlar.

Atalar sözlərini ingilis dilinə hərfi tərcümə etmək olmur. Tələbələr bu cür tərcümədə çətinlik çəkirlər. Ona görə də müəllim, təxminən, aşağıdakı atalar sözlərinin ingilis dilində ekvivalentini imkan dairəsində verməyə çalışmalıdır ki, tələbələr onların mənasını asan başa düşsünlər və uzun müddət yadlarında saxlasınlar.

Əvvəl düşün, sonra danış.	<i>First thing, then speak.</i>
Asta gedən yorulmaz.	<i>Slo and steady wins the race.</i>
Hər işin öz vaxtı var.	<i>There is a time for all things.</i>
Yüz ölç, bir biç.	<i>Score twice before you cut once.</i>
Suyun lal axanı, adamın yerə baxanı.	<i>Still waters run deep.</i>
Bir əldə iki qarpız tutmaq olmaz.	<i>If you run after two hares (at once) you will catch neither.</i>
Hər kəsə öz vətəni şirindir.	<i>East or west home is best.</i>
Özgəsinə quyu qazan özü düşər.	<i>He that mischief hatches, mischief catches.</i>
Çox oxuyan çox bilməz, çox gəzən çox bilər.	<i>He that travels much know`s much.</i>
Tələsən təndirə düşər.	<i>Haste makes waste.</i>
Nə əkərsən, onu da biçərsən.	<i>As you sow, you shall mow.</i>
Ağıl ağıldan üstündür.	<i>Two heads are better than one.</i>
Tək əldən səs çıxmaz.	<i>One man, no man.</i>
İşləməyən dişləməz.	<i>No bees, no honey, no work no money.</i>

Əldən qalan əlli il qalar.	<i>Delays are dangerous.</i>
Dost dar gündə tanınar.	<i>A friend in need, is a friend indeed.</i>
Palaza bürün elnən sürün.	<i>When in Rome do as the Romans do.</i>
İnsanı əmək ucaldır.	<i>Deeds, not words.</i>
Sonrakı peşmançılıq fayda verməz.	<i>There is no use crying over spilt milk.</i>
Nə tökərsən aşına, o da çıxar qa- şığına.	<i>As you sow, you shall mow.</i>
Bir çiçəklə yaz olmaz.	<i>One swallow doesn't make a summer.</i>
Hər üzə gülənə dost deməzlər.	<i>All are not friends that speak us fair.</i>
Sən saydığını say, gör fələk nə sayır.	<i>Man proposes, God disposes.</i>
Dəmiri isti-isti döyərlər.	<i>Strike while the iron is hot.</i>
Ot kökü üstə bitər.	<i>Like father, like son.</i>

Atalar sözlərinə aid didaktik oyun da keçirmək olar. Bu məqsədlə qrup iki komandaya bölünür. Birinci komandadan olan tələbə öyrənilmiş atalar sözünün birinci yarısını deyir, ikinci komandadan olan tələbə isə onun dediyini tamamlayır. Bütün tələbələr oyunda iştirak edirlər. Deyilən nümunəni tamamlaya bilməyən komanda bir xal itirir. Axırda xallar hesablanır, çox xal toplayan komanda qalib hesab olunur.

15. Tapmacalar (Riddles)

Şifahi nitqin inkişafında şifahi xalq ədəbiyyatının nümunəsi kimi tapmacalardan da istifadə edilir. Tapmacalar tələbələrin nitqinin inkişafına güclü təsir göstərir, onları düşünməyə, mühakimə yürütməyə, fakt və hadisələri tutuşdurmağa təhrik edir.

Tapmacalar tələbənin şifahi nitqini, məntiqi təfəkkürünü və dərk etmə qabiliyyətini, müstəqillik və fəallığını inkişaf etdirmək üçün geniş imkanlar açır.

Tapmacalardan əyləncə vasitəsi kimi də istifadə edilir. Dərslərdə *oyun-tapmacalardan* istifadə edilən zaman əcnəbilər tapmacalara böyük maraq göstərir, əzbərləyir, zehinlərini inkişaf etdirirlər.

Dərslərdə “*Tapın görək, bu, nədir?*” didaktik oyununa da geniş yer vermək lazımdır. Oyun zamanı tapmacaların cavabı şəkil və ya oyuncaq vasitəsilə göstərilir.

Tələbələrdən biri tapmacanı deyir, o birisi isə tapmacaya aid

şəkil göstərir. Yaxud müəllim tapmacanı deyir, şəkli isə tələbə göstərir. Şəkil çəkmək qabiliyyəti olan tələbə deyilən tapmacanın cavabının lövhədə şeklini də çəkə bilər.

Nümunə:

Yemir, içmir,
Gecə-gündüz işləyir.

(*saat*)

Üstü pulcuq,
İçi qılçıq.

(*balıq*)

16. Qısa səyahətlər (Field trips)

Qısa səyahətlər də nitqi inkişaf etdirən mühüm vasitələrdən biridir. Qısa səyahətlər zamanı tələbələr yalnız Azərbaycan dilində danışq eşidirlər. Belə gəzintilər zamanı müəllimin izahatına böyük ehtiyac duyulur. Ona görə də müəllim elə sadə, asan formada izahat verməlidir ki, bütün tələbələr başa düşsünlər. Deməli, qısa səyahətlərin mənalı, maraqlı və düzgün təşkili, əsasən, müəllimdən asılıdır. Hər bir müəllim gəzintiyə əvvəlcədən hazırlaşmalı, səyahətin obyektini müəyyənləşdirməlidir. Müəllimin özü həmin obyektə əvvəlcədən görməlidir ki, gəzintinin planını hazırlaya bilsin.

Qısa səyahətlər Xəzər Universitetinin kitabxanasına, teatra, muzeyə, restorana, heyvanxanaya və s. yerlərə ola bilər. Restorana səyahət zamanı tələbələr Azərbaycan xörəkləri, onların bişirilməsi, Azərbaycan içkiləri və s. ilə tanış olurlar, onların adlarını əyani şəkildə öyrənirlər.

Heyvanxanaya səyahətdən sonra müəllim aşağıdakı şəkildə müsahibə apara bilər:

–*Heyvanxanada kim hansı vəhşi heyvanları gördü?*

–*Gördüyünüz vəhşi heyvanlardan hansılar Azərbaycanda yaşayır?*

–*Onlardan hansılar başqa ölkələrdən gətirilib?*

–*Zooparkda quşlar var idimi?*

–*Azərbaycanda hansı quşlar yaşayır?*

–Zooparkdakı heyvan və quşlardan hansılar xoşunuza gəldi?
Niyə?

Bu cür müsahibədən sonra müəllim təklif edir ki, tələbələr “Zooparkda” adlı hekayə düzəltsinlər.

Qobustana, Qız qalasına, Şirvanşahlar sarayına, o cümlədən təbiətin qoynuna da gəzintilər təşkil etmək olar. Bu zaman tələbələr təbiətlə yaxından tanış olur, müxtəlif müşahidələr aparırlar. Müşahidələr tələbələrdə estetik hislərin aşılmasına, Azərbaycan tarixi və mədəniyyəti ilə tanışlığa böyük təsir göstərir.

Belə tədbirlərdən sonra müəllim tələbələrin müşahidə etdikləri və gördükləri haqqında müstəqil fikirlərini öyrənir. Tələbələr həm hadisələri təsvir etmək, həm də sözləri düzgün tələffüz etmək bacarığına yiyələnirlər. Qısa səyahətlərdən sonra müsahibə aparılır. Səyahətlər maraqlı təşkil olunduqda müsahibələr çox emosional keçir.

Gəzintilər zamanı həm tələbələrin lüğət ehtiyatı zənginləşdirilir, nitqi inkişaf edir, həm də müşahidəçilik qabiliyyəti daha da artır. Bu gəzintilər tələbələrdə təbiətimizə, mədəniyyətimizə, adət-ənənələrimizə məhəbbət hissi oyadır.

17. Mədəni oriyentasiya (Cultural orientation)

Azərbaycan dili dərslərində mədəniyyətin müxtəlif məfhumları da müzakirə edilə bilər. Bu zaman əcnəbilər öz mədəniyyətləri ilə Azərbaycan mədəniyyətini müqayisə edirlər. Bu müqayisələr nəticəsində onlar Azərbaycan mədəniyyəti ilə yaxından tanış olurlar. Mədəniyyətlərarası fərqlər müzakirə edilir, müxtəlif xalqların mədəniyyətinə aid suallar verilir.

Məsələn:

Amerikalılar naharı saat 12-də yeyirlər. Bu, doğrudur, yoxsa yalan?

İngilislər Yeni il bayramını necə keçirirlər?

Amerikanın məktəb sistemi ilə Azərbaycanın məktəb sistemi arasında nə kimi fərqlər var?

Azərbaycan rəqsləri ilə öz rəqslərinizi necə müqayisə edə bilərsiniz?

Amerikalıların toy adətləri necədir?

Deyirlər ki, Amerikada qonağa yemək və içmək bir dəfə təklif olunur. Əgər o, "yox, sağ olun" deyirsə, ikinci dəfə təklifə ehtiyac yoxdur. Bu, doğrudurmu? və s.

Tələbələr daha çox aşağıdakı həyat məfhumlarının müxtəlif mədəniyyətlərdə necə təzahür etməsini, mədəniyyətlərarası müqayisə etməyi və onun haqqında danışmağı xoşlayırlar:

- *rəqslər*
- *filmlər*
- *ailə münasibətləri*
- *yaşamağın qaydası*
- *içki ənənələri*
- *gənclərin asudə vaxtı*
- *dəb*
- *yemək adətləri*
- *bayramlar*
- *etika qaydaları*
- *hobbilər*
- *müəllim-tələbə əlaqələri*
- *incəsənət*
- *məktəb sistemi*
- *idman və s.*

Bu müzakirələr zamanı tələbələr çox fəal olurlar. Hər bir tələbə müzakirə olunan mövzu ilə bağlı öz fikrini deməyə can atır, dil qrup formasında öyrədilir, ünsiyyət etiketi qaydalarına əməl edilir. Eyni zamanda tələbə yoldaşlarının nitqinə münasibət bildirir.

18. Nağıllar (Tales)

Folklor nümunələri içərisində nağıllar xüsusi yer tutur. Nağıllar vasitəsilə tələbələrin nitq fəallığı artır, onların nitqi zəngin, səlis və obrazlı olur. Nağıllardan istifadə zamanı aşağıdakı qaydalara əməl olunmalıdır:

1. Nağıl tələbələrin anlaq səviyyəsinə uyğun seçilməlidir.
2. Nağıldakı çətin sözlər izah edilməli, tələbələrin nitqi onlara tanış olmayan sözlər və obrazlı ifadələr hesabına zənginləşdirilməlidir.
3. Müəllim nağılı əvvəlcə bütöv, sonra isə hissə-hissə ifadəli oxuma-

lıdır.

4. Müəllim çalışmalıdır ki, hər bir tələbə nağılın məzmununu, hadisələri düzgün başa düşsün, ona görə də nağılı həyəcanlı, inandırıcı və obrazların dili ilə söyləməlidir. O, tələbənin təsəvvüründə obrazı canlandırmalı, onu fəal hiss etməyə, düşünməyə və öz həyəcanlarını nitqdə ifadə etməyə məcbur etməlidir.

Nağılın məzmununu mənimsətmək üçün müxtəlif yollardan istifadə olunur:

- Nağılda iştirak edən surətlər ətrafında söhbət aparılmalıdır.
- Tələbələrin təfəkkürünü inkişaf etdirmək və müstəqil düşünməyə alışdırmaq üçün nağılın məzmununu əhatə edən suallardan istifadə edilməlidir.
- Nağılı tələbənin özü nəql etməlidir. Tələbə nağılı danışarkən müəllim onun tələffüz qaydalarını gözləməsinə, nitqinin ifadəliliyinə fikir verməlidir.
- Tələbə nağıl edərkən bəzən ardıcılıq pozulur. Bu zaman müəllim yardımçı suallarla onun köməyinə çatmalı, tələbənin nağılın məzmunundan uzaqlaşmasının qarşısını almalıdır.

Misal üçün, müəllim "Turp" nağılını tədris edərkən nağılın mətnini ingilis dilində tələbələrə verir ki, oxuyub onu yaxşı başa düşsünlər.

The Turnip

An old man planted a turnip. The turnip grew to be enormous. The old man started to pull the turnip out of the ground. He pulled and pulled, but couldn't pull it out. So he called over the old woman. The old woman took hold of the old man, the old man took hold of the turnip, they pulled and pulled, but couldn't pull it out. So the old woman called over the granddaughter.

The granddaughter took hold of the old woman, the old woman took hold of the old man, the old man took hold of the turnip, they pulled and pulled, but couldn't pull it out. So the granddaughter called over the dog.

The dog took hold of the granddaughter, the granddaughter took hold of the old woman, the old woman took hold of the old man, the old man took hold of the turnip, they pulled and pulled, but couldn't pull it out. So the dog called over the cat.

The cat took hold of the dog, the dog took hold of the granddaughter, the granddaughter took hold of the old woman, the old woman took hold of the old man, the old man took hold of the turnip, they pulled and pulled, but couldn't pull it out. So the cat called over the mouse.

The mouse took hold of the cat, the cat took hold of the dog, the dog took hold of the granddaughter, the granddaughter took hold of the old woman, the old woman took hold of the old man, the old man took hold of the turnip, they pulled and pulled –and finally – out came the turnip!

Tələbələr mətnlə tanış olduqdan sonra müəllim şəkil üzrə sorğu aparır və tapşırıq verir ki, nağılı Azərbaycan dilinə tərcümə etsinlər (Lazım gəlsə, müəllimin köməyindən istifadə edə bilərlər). Sonra nağılı Azərbaycan dilində proyektorla lövhəyə salınır. Tələbələr öz tərcümələri ilə onu tutuşdururlar.

Nağıletmədən sonra onu səhnələşdirmək də olar. Rollar tələbələrin istəyinə və bacarığına görə bölünsə və ifa edilsə, bu nağılın uzun müddət yadda qalmasına kömək edə bilər.

Nağılın öyrədilməsində rəngli şəkillərdən, illüstrasiyalardan, oyunlardan istifadə tələbələrin fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə etmələrinə kömək edir.

Diafilmlərdən istifadənin əhəmiyyəti böyükdür. Bu zaman tələbələr nağılın qəhrəmanlarını öz gözləri ilə görür, milli koloriti daha yaxşı hiss edir, onların təsəvvürləri konkretləşir və dərslə maraqları artır. Ekranı saxlanılan bəzi kadrlar ətrafında sorğu aparılır. Sorğu tələbələri daha da fəallaşdırır.

Nağıllar tələbələrin təfəkkürünü inkişaf etdirir, onlarda danış-

mağa həvəs oyadır və nitq fəallığını artırır, onları təbii və məzmunlu danışmağa alışdırır.

Hər bir müəllim əcnəbilərə Azərbaycan dilini tədris edərkən texniki təlim vasitələrindən, interaktiv metodlardan (cütlər və qruplar, əqli hücumlar, rollu oyunlar, işgüzar səs-küy, diskussiya, şəxələnmə vəs.), dinləmə və qavrama görüntülərindən, eləcə də təlimdə ən müasir metodlardan istifadə etməlidir. Tələbələrin tədqiqatçılıq və axtarıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün dərslərdə kompüterdən istifadə mühüm rol oynayır. Kompüterdən istifadə zamanı dərslə maraqlı artır. Bir sözlə, adlarını çəkdiyimiz bu üsul və vasitələrdən istifadə zamanı tələbələr mətnləri sərbəst oxuya bilir, öz nitqini ifadə etməyi bacarır, leksik və qrammatik vahidlərdən dialoji və monoloji nitqin formalaşdırılmasında istifadə edir, fikirləşdiklərini sadə formada yazmağı bacarırlar. Elmi-texniki tərəqqi yüksək inkişaf etdiyi bir mərhələdə təlim prosesini texniki vasitələrsiz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür.

ƏDƏBİYYAT:

1. İsaخانлы Н., İsmayılova E., Nəsirova F. The Azerbaijani language – Azərbaycan dili. – B.: Xəzər Universiteti. – 1997.
2. Abdullayev A. Rus məktəblərində Azərbaycan dili tədrisinin metodikası. – B., 1971.
3. Bayramov İ. Rus məktəblərində Azərbaycan dili üzrə nitq inkişafı metodikası. – B.: Maarif. – 1988.
4. Dobson J. Effective techniques for English conversation groups, published USIA reprinting, 1992.
5. Красильникова Н.В., Мелентьева Т.И., Морозова Е.И., Потапова Г.Б. Learning to read Russian. – М.: Русский язык. –1988.
6. Абдуллаев Н.А., Абдуллаев А.А., Аскеров М. М. Азербайджанский язык. – Б.: Maarif. – 1992.

*Summary***INTRODUCING NATIVE SPEECH HABITS IN THE
TEACHING OF AZERBAIJAN LANGUAGE TO
FOREIGNERS**

Elza Ismayilova
Khazar University

Azerbaijan has already joined the civil world. Its collaboration with foreign countries is expanding and Azerbaijan has caught the attention of business groups. Azerbaijan has established friendships, brotherhood relationships, and experience exchanges with foreign citizens. They try to communicate directly in Azerbaijani.

The main focal point in this article is the development of oral speech during the teaching of Azerbaijan language to foreigners. The main principle in the learning of language is communication. Other language learning tools are to expand vocabulary resources, to develop oral speech and to create connected speech habits. Information is given on each of those topics in this article.